

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 261.7

Максим Галіченко*

ВТІЛЕННЯ ІДЕОЛОГЕМИ «МОСКВА – ТРЕТІЙ РИМ» У КОНЦЕПЦІЇ «РУССКИЙ МИР» РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

У статті досліджується взаємозв'язок між ідеологемою «Москва – Третій Рим» та концепцією «Русский мир» Російської православної церкви. Концепція «Русский мир» постає спробою Російської православної церкви розробити власний геополітичний та цивілізаційний проект. Цей проект ґрунтується на цінностях традиційного суспільства. Він передбачає поширення російської мови та культури, спільної історичної пам'яті. Концепція «Русский мир» є загрозою українській державності.

Ключові слова: ідеологема, месіанізм, «Москва – Третій Рим», «Русский мир», церква, цивілізація.

Ідеологема «Москва – Третій Рим» є малодослідженою в українській науці. Перші спроби її вивчення були здійсненні представниками української діаспори: Ю. Бойко, Н. Полонська-Василенко, І. Мірчук, О. Оглоблін та ін. [1; 3; 23; 24]. Вони досліджували вплив цієї ідеологеми на зовнішню політику Росії, взаємозв'язок між російським православ'ям та самодержавством. У незалежній Україні вивчення ідеологеми «Москва – Третій Рим» як впливового чинника експансіоністської політики Росії продовжили: В. Дебенко, А. Крюков, М. Самардак та ін. [11; 19; 31]. Проте, ці роботи були написані до появи концепції «Русский мир», а тому не були спрямовані на дослідження можливості реалізації зазначеної ідеологеми в сучасних умовах. Починаючи

---

* Кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету.

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

з 2009 року, активне просування Російською православною церквою в Україні концепції «Русский мир» сприяло активізації розробки питань взаємозв'язку між ідеологією «Москва – Третій Рим» та неоімперським курсом сучасної Російської Федерації. Цьому питанню присвячені роботи С. Здіорука, М. Козловця, А. Колодного, О. Мельник, П. Павленка, О. Сагана, Ю. Черноморця, В. Шевченка та ін. [14; 16; 17; 20; 27; 28; 29; 30; 34; 35; 36]. Отже, дослідження ідеологеми «Москва – Третій Рим» є актуальним для сучасної української науки.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між середньовічною ідеологією «Москва – Третій Рим» та сучасною концепцією «Русский мир», яку популяризує та розробляє Російська православна церква.

Об'єктом дослідження є ідеологема «Москва – Третій Рим».

Предмет дослідження – втілення ідеологеми «Москва – Третій Рим» у концепції «Русский мир» Російської православної церкви.

На початку 2000-х років Російська православна церква розпочала розробку власного цивілізаційного проекту. Витоки цього проекту можна відшукати у «Основах соціальної концепції Російської православної церкви», ухвалених на Архієрейському соборі у 2000 році. Розробкою цієї концепції займався безпосередньо керівник Відділу зовнішніх зносин Російської православної церкви митрополит Кирил (з 2009 року патріарх). Саме у цьому документі можна простежити витоки концепції «Русский мир».

На думку А. А. Красікова, соціальна концепція Російської православної церкви дозволяє проаналізувати її світоглядні орієнтації та встановити спільне і відмінне між трьома «Римами». Дослідник наголошує на тому, що на початку ХХІ ст. продовжують співіснувати Перший (Римо-Католицька церква), Другий (Константинопольський патріархат) та Третій Рим (Російська православна церква). Таким чином, А. А. Красіков асоціює «Рим» не з імперією, а з церквою, котра вважає себе такою, що охоплює увесь світ. Зважаючи на історичні обставини ХХ – початку ХХІ ст. кожна з церков пройшла свій

М. Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

складний шлях розвитку. Зокрема, Римо-Католицька церква упродовж II половини ХХ ст. провела значну роботу щодо виправлення помилок минулого і відійшла від ворожого ставлення до інших християнських церков та іновірців. Церква заперечила неможливість братерського спілкування західних та східних християн, відкинула уявлення про «ворогів-мусульман», звинувачення іудеїв у вбивстві Христа тощо [18, с. 103-104]. У 2004 році було надруковано «Компендіум соціального вчення церкви», в основу якого покладено визнання свободи особистості та непорушності її прав. Зокрема, у документі зазначалося, що боротьба з тероризмом не може приводити до порушення прав людини. Ця боротьба має узгоджуватись з принципами правової держави. Релігії повинні співпрацювати задля досягнення миру між народами [18, с. 107].

А. А. Красіков зазначає, що Константинопольський патріарх (Другий Рим) у II половині ХХ ст. також провів роботу над помилками минулого і спробував реалізувати низку реформ. Важливе значення у цьому процесі відіграло зняття у 1965 році взаємних анафем разом з Римо-Католицькою церквою. Це призвело до налагодження інтенсивного діалогу і вироблення спільного розуміння шляхів розв'язання глобальних проблем сучасності. Саме тому соціальна концепція Константинопольського патріархату також зосереджена на проблемі дотримання прав особистості. Патріарх Варфоломей I вважає, що людина створена за образом і подобою Бога, а тому має духовні якості подібні Божественним. Закріплення права на свободу совісті сприяє подоланню гнобленню людини людиною. Свобода є найвищим дарунком Господа і найбільш яскравим доказом присутності Божественного у кожній людині. Таким чином заперечення свободи людини є запереченням Бога [18, с. 109-110]. Отже, головним досягненням соціального вчення Першого та Другого Риму є повага до людської особистості та її прав і намагання трансформуватись відповідно до потреб часу.

На відміну від цих вчень соціальна концепція Російської православної церкви відкидає такий устрій світу в центр якого ставиться зіпсована гріхом людська особистість [26, с. 60]. Принцип свободи совісті проголошується свідченням розпаду системи духовних цінностей і може бути визнаний лише як засіб легалізації церкви в секуляризованій державі і незалежність від іновірних та невіруючих верст суспільства [18, с. 115]. Таким чином РПЦ намагається відмежувати себе від інших релігій, відкинути релігійний плюралізм сучасного світу та секулярний характер держави. В основу життя громадян Російської Федерації має бути покладено набір традиційних цінностей.

На думку Ю. П. Чорноморця, соціальне вчення РПЦ, зокрема доповнене «Основами вчення Російської православної церкви про гідність, свободу та права людини» (2008), дозволяє відокремити «Русский мир» не лише від західної цивілізації, але також і від православних церков, котрі поділяють погляди Вселенського патріарха Варфоломея I. Патріарх Варфоломей I переконаний, що православ'я є важливим чинником розбудови сучасної західної цивілізації, побудови Європейського союзу та утвердження прав та свобод людини. Кінцевою метою має бути відкрите суспільство, яке відкидає експлуатацію людини людиною. «Русский мир» патріарха Кирила постає альтернативою «Європейському проекту». Він спрямований на реалізацію консервативного варіанту православ'я, що має на меті розбудову та захист традиційного устрою суспільства. Ю. П. Чорноморець зазначає, що соціальне вчення РПЦ містить дві потенційні загрози: 1) намагання через святість утвердити цінності та 2) ересь філетизму. Перша загроза обумовлює сприйняття себе носіями справжніх духовних цінностей і зумовлює у майбутньому зверхність стосовно інших. У концепції Російської православної церкви «Русский мир» постає передусім як «Свята Русь». Саме «святість» стає унікальною характеристикою нового проекту. Друга загроза зумовлює підпорядкування християнського віровчення національним інтересам та

потребам. Це сприяє утвердженню «руськості» як ідентифікації православного населення «Русского мира» [35].

Патріарх Олексій II був прихильником незалежності церкви від впливу світської влади. Саме тому у «Основах соціальної концепції Російської православної церкви» зазначалось, що церква не повинна брати на себе функції, котрі належать державі, а держава не має втручатись у життя церкви. Проте зусиллями митрополита Кирила у документі з'явилася згадка про симфонію, згідно з якою світська та церковна влада співвідносяться між собою як тіло і душа та необхідні для державного устрою, як тіло і душа у живій людині. Це дало можливість переглянути відносини між РПЦ та керівництвом Російської Федерації після приходу до влади патріарха Кирила.

У документі зазначалося, що церква має вселенський наднаціональний характер і тому церква не має поділяти людей за національністю або класом. Проте єдність народу Божого забезпечується не лише релігією, але й племінною та мовною єдністю, укоріненістю на певній території – Батьківщині. Також у «Основах соціальної концепції Російської православної церкви» можна зустріти такі терміни як: національна християнська культура, християнський патріотизм, православний народ. При цьому любов до Батьківщини демонструється на прикладах участі церкви у визвольних війнах (битва на Куликовому полі 1380 року, боротьба з польськими інтервентами 1612 року, війна з Наполеоном). Таким чином у зародковому вигляді присутні основні характеристики концепції «Русского мира» Російської православної церкви: російська мова та культура (національна християнська культура), спільна історична пам'ять (християнський патріотизм) та православна віра (православний народ). Як зазначено у документі: «коли нація, громадянська або етнічна, повністю або переважно постає моноконфесійним православним співтовариством, вона може сприйматися як єдина община віри – православний народ» [26, с. 6].

Окрема увага в «Основах соціальної концепції Російської православної церкви» звернена на проблеми міждержавних відносин. У документі зазначено, що православна церква не заперечує історичне значення моноетнічної держави, але виступає прихильником добровільного об'єднання народів у складі багатонаціональної держави. Церква вітає тенденції до об'єднання держав та народів, особливо тих, котрі мають історичну та культурну спільність. Аналіз твердження про згубність штучного розподілу багатонаціональних держав у Східній Європі, що пов'язано з втратою святинь та насильницьким переміщенням людей, дозволяє побачити тугу за колишнім Радянським Союзом [26, с. 57]. Таким чином, у «Основах соціальної концепції Російської православної церкви» закладена ідея про необхідність об'єднання народів колишньої історичної Русі, котра буде розвинена у концепції патріарха Кирила «Русский мир».

Зародженню концепції «Русский мир» посприяла участь РПЦ у роботі щорічних форумів Всесвітнього російського народного собору, котрі були організовані однойменною церковно-громадською організацією. Натхненником та духовним керівником цієї організації є патріарх Кирил. Головною метою діяльності Собору було проголошено об'єднання роз'єданого після подій 1991 року російського народу. На щорічних форумах також обговорювалась та уточнювалась програма дій, спрямованих на боротьбу зі світським характером російської держави, а також закріплення домінуючого становища православ'я у суспільному житті. Поступово така програма почала пов'язуватись з ідеєю відновлення «Святої Русі». Таким чином, православна церква отримувала особливу функцію – державотворчу. Лише РПЦ здатна розбудувати «Святу Русь» на своїй канонічній території. Ця канонічна територія охоплює не лише Росію, але й Україну, Молдову, Білорусь, Казахстан та закордону діаспору. Цю ідею підтримав у 2004 році керівник Відділу зовнішніх зв'язків Російської православної церкви митрополит Кирил коли заявив, що 80 % росіян охрещено у православній вірі. «А якщо хтось і є не охрещеним, тоді його батьки були

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

охрещені. І культурологічно, і духовно він пов'язаний з православ'ям» [18, с. 114]. Відповідно, він та його родина повинні бути об'єктом пастирської опіки церкви. На думку Кирила, «Русский мир» не обмежується кордонами Росії. «Доти, поки руські люди, які мешкають у різних куточках світу, дивляться на світ так само, як і ми з вами, за допомогою тих самих критеріїв оцінюють те, що відбувається, доти вони є нашими союзниками у тих країнах, де вони мешкають» [18, с. 114].

Потенційними союзниками російської цивілізації також було проголошено представників інших народів, котрі поділяють цінності суспільного життя, які має російський народ. Таким чином, у 2009 році під час виступу на III Асамблеї фонду «Русский мир» патріарх Кирил лише завершив оформлення ідеї відновлення «Святої Русі», пов'язавши її з розбудовою нового геополітичного цивілізаційного проекту «Русский мир».

Паралельно з діяльністю Всесвітнього російського народного собору упродовж 2007–2009 років православне бачення концепту «Русский мир» розроблялося в рамках діяльності однойменного громадського фонду, який отримав підтримку керівництва Російської Федерації. На думку О. Сагана, поштовхом до активної підтримки Російської православної церкви керівництвом держави стало реалізоване у 2007 році об'єднання з Російською православною церквою Закордонною. Воно дозволило продемонструвати єдність російського православного світу [30, с. 142]. Присутність під час об'єднання президента Росії демонструвала, яку позитивну роль може виконувати державно-церковна співпраця, адже саме керівництво держави сприяло знаходженню компромісу між церковними ієрархами.

Байдужість патріарха Олексія II до концепції «Русского мира» не дозволила перетворити її на офіційну доктрину РПЦ. Проте, на відміну від патріарха Олексія II, керівництво Української православної церкви зробило спробу убезпечитись від цієї концепції та запропонувати альтернативний варіант розвитку православ'я, зокрема, в Україні. Під час свого виступу на

Архієрейському Соборі Російської православної церкви митрополит Київський та всієї України Володимир (Сабодан) зазначив, що Українська православна церква зобов'язана враховувати соціокультурні особливості нашої країни, адже існують два полюси української культури, дві різні цивілізаційні орбіти – «східна» та «західна». Місія України аж ніяк не вичерпується функцією буферної зони між Сходом та Заходом. Україна – це самодостатній соціокультурний простір, перед яким стоїть завдання віднайдення власної внутрішньої цілісності через синтез традицій Сходу та Заходу. Ми також не беремо на себе відповідальності визначати цивілізаційний вибір України – заявив митрополит Володимир (Сабодан) [12].

На думку О. Сагана, митрополит Володимир (Сабодан) дав зрозуміти, що концепція «Русского мира» виходить за рамки церковної проблеми – це питання цивілізаційного/геополітичного вибору кожної країни, який повинні робити всі незалежно від конфесійної належності. Відтак ця концепція є неприйнятною для всієї країни [29, с. 95].

Таким чином, альтернативою ідеї «Русского мира» на переконання керівництва Української православної церкви мала стати «Київська ідея». У 2008–2009 роках митрополит Володимир (Сабодан), владика Олександр (Драбинко) та протоієрей Петро (Зуєв) підготували церковні доповіді та статті, у яких намагалися пояснити та відстояти необхідність повернення до цієї ідеї [13; 21]. Ідея «Київ – другий Єрусалим» проголошувалась як пацифічна. Проте вона давала підстави ставити питання про автокефалію або автономію у складі Константинопольського патріархату та претендувати на регіональне лідерство. На думку Ю. П. Чорноморця неможливо розглядати Київ як «Другий Єрусалим» поза розумінням Києва як «Другого Риму». Підтвердженням цього є «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, у якому князь Володимир порівнюється з царем Давидом, а князь Ярослав Мудрий – з Соломоном. Ярослав намагався отримати церковну самостійність та власний законодавчий кодекс. Київська Русь того періоду вже мислилась як

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

альтернатива Візантійській імперії, а тому мала підстави вважатись «Другим Римом» [34, с. 328-329]. Київ – це нове втілення загальнолюдського змісту у місцевій формі. Саме тому – нове, або друге місто. І навіть нова імперія. Київська ідея – це загальнолюдський ціннісний універсум за змістом та національною культурою за формою, які завжди оновлюються та відроджуються [34, с. 330]. Таким чином, «Київська ідея» загрожувала інтересам РПЦ та мала стати перепорою на шляху реалізації ідеї «Русского мира». Московському патріархату за допомогою своїх прихильників серед єпископату Української православної церкви вдалося нейтралізувати проект митрополита Володимира (Сабодана). Після обрання у 2009 патріархом Кирила ця ідея зникає зі сторінок церковних періодичних видань.

Спробою протидіяти появі альтернативних центрів розвитку православ'я на пострадянському просторі постав ухвалений на Архієрейському Соборі РПЦ у 2008 році документ «Про єдність церкви». У ньому зазначалось, що спільним джерелом духовного життя, державності та християнської культури народів історичної Русі є «Володимирове хрещення». Саме ця подія спричинила появу «Святої Русі», яка є спільною Батьківщиною, спільним цивілізаційним простором. Таким чином висловлювалась надія, що віруючі Російської православної церкви, котрі мешкають у межах її історичних кордонів, відкинуть свої політичні та націоналістичні суперечності й об'єднаються [25]. Отже, РПЦ постане тією силою, котра з'єднає історичну Русь. Це положення буде покладено в основу концепції патріарха Кирила «Русский мир». Досягнення церковної єдності дозволить забезпечити знайомство глобалізованого світу з духовними цінностями православ'я, утвердити спільність історичного та культурного досвіду. Духовні цінності православ'я будуть конкретизовані у подальшому під час розробки концепції «Русского мира».

3 листопада 2009 року під час виступу на III Асамблеї фонду «Русский мир» патріарх Кирил офіційно презентував свою концепцію. Він зазначив, що

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

глобалізація кидає виклики насамперед концепціям культурно-національної ідентичності. Представники різних культур поставлені перед вибором: примкнути до цих могутніх глобальних проєктів і розчинитися в них або ж самими бути самостійними суб'єктами у формуванні світового устрою. Таким чином постає питання: чи зможе «Русский мир» забезпечити для себе роль значущого гравця на світовій арені сьогодні та у майбутньому? [5]. Для відповіді на це питання патріарх пропонує визначитись з тим, що є «Русский мир». На думку патріарха, ядром «Русского мира» сьогодні є Росія, Україна, Білорусія, об'єднанні спільною назвою «Свята Русь». Саме таке розуміння «Русского мира» відображено у назві Російської православної церкви. Церква, наголошує патріарх, виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності, або, принаймні, як її істотну частину. Таке розуміння дозволяє і Молдову вважати частиною «Русского мира». РПЦ є найбільшою багатонаціональною громадою в світі і прагне розвивати свій багатонаціональний характер [5].

На думку патріарха, РПЦ не ставить під сумнів кордони між державами колишнього СРСР, але вважає, що вони шкодять народам «Русского мира». У народів історичної Русі є вагомі підстави для розвитку інтеграційних процесів, адже вони належать до одного унікального цивілізаційного простору, в рамках якого накопичились цінності, знання та досвід, що допомагали нашим народам завжди займати гідне місце в людській родині. Цей спільний простір не має єдиних політичних інститутів.

Для патріарха Кирила основою «Русского мира» є православна віра, отримана в спільній Київській купелі хрещення. Таким чином були закладені глибинні, базисні духовні цінності, які стали реальністю в історичному житті народу. Цінність віри в особистому і суспільному житті важлива для представників «Русского мира» після пережитих десятиліть державного атеїзму. Іншою опорою, на думку патріарха, є російська мова і культура.

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

Російська культура не охоплює межі однієї країни та одного етносу і не пов'язана з інтересами однієї країни. Вона постає самобутніми способами і формами вираження цінностей, історичного досвіду народів Русі, які визначають особисте та громадське буття мільйонів людей. Важливим комунікаційним елементом «Русского мира» є російська мова. Третьою підвалиною патріарх визначає спільну історичну пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Відображенням цього можна вважати сильну свідомість безперервності і спадкоємності руської державної суспільної традиції, починаючи з часів Київської Русі і завершуючи сучасними Росією, Україною, Білоруссю та Молдовою. Традиційно народи «Русского мира» творили суспільство на основі таких цінностей, як відданість Богу, любов до Батьківщини, людинолюбство, справедливість, міжнаціональний та міжрелігійний мир, прагнення до знань, працьовитість, повага до старших [5].

Зважаючи на те, що концепт «Русский мир» спочатку оформлюється у науково-публіцистичній літературі та офіційній риториці керівництва Росії, а лише потім стає надбанням церкви постає необхідність встановлення відмінностей у тлумаченні цього поняття. Російські інтелектуали (П. Щедровицький, С. Градиловський, Г. Павловський, Б. Межуєв) спрямували свої зусилля на розробку концепту «Русский мир» як перспективного проекту розвитку Росії у XXI ст. Росія мала стати впливовим геополітичним, гео економічним та геокультурним гравцем глобалізованого світу. На цьому шляху мала бути оформлена нова національна ідентичність, відкинуті помилки минулого, зокрема, імперські амбіції. Росія мала постати або частиною західної цивілізації, або самобутнім культурним феноменом, який не загрожує існуванню інших культурних світів. У цьому контексті релігія відсувалась на другий план.

На відміну від російських інтелектуалів, патріарх Кирил вважає, що православна церква відіграє провідну роль у створенні та утриманні «Русского мира», адже лише вона інституційно охоплює увесь пострадянський простір.

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

Приєднання у 2007 році до РПЦ Російської зарубіжної православної церкви з одного боку характеризує здатність до об'єднання роз'єднаних частин «Русского мира», а з іншого – дозволяє посилити вплив серед російськомовної діаспори. Окрім того, патріарх поділяє погляди С.Гантінгтона стосовно сучасного світу як поліцивілізаційного, у якому існує окрема православна цивілізація з центром у Росії [33]. Саме тому розробка концепту «Русский мир» має бути пов'язана з досягненням здобутків унікальної російсько-православної цивілізації. Важливою характеристикою цієї цивілізації постає її тривалий історичний розвиток. Таким чином, починаючи з 2010 року спостерігається поступова еволюція від ідеї «Святої Русі», що об'єднує Україну, Білорусь та Росію до утвердження особливої місії Росії, котра постає особливою країною-цивілізацією, співмірною з Індією та Китаєм. Російська цивілізація втілена у формі російської державності має постати центром тяжіння сусідніх народів та культур.

Під час виступу на IV Асамблеї фонду «Русский мир» (2010) патріарх Кирил зазначив, що завдяки православної вірі народ Русі зміг перерости свою етнічну обмеженість та створити разом з іншими народами спільний цивілізаційний простір, у якому РПЦ здійснює свою пастирську діяльність. Початком російської цивілізації, на думку патріарха, є 862 рік, а 988 – рік народження Російської православної церкви. Таким чином російська цивілізація має тисячолітню історію, котра майже повністю просякнута православним змістом. Таким чином «Русский мир» не пов'язаний з політичною кон'юнктурою, а є відображенням реального стану речей, що зумовлений необхідністю піклування з боку церкви про своїх вірних. Піклування полягає у намаганні розвивати спільну духовну культуру на всьому просторі історичної Русі. Російська цивілізація проголошується спадкоємицею візантійської цивілізації, котра так само єднала народи та релігії в одне суспільство. Вселенська віра втілюється у православ'ї [4].

Головним завданням патріарха під час виступу було спростувати побоювання загрози збереженню незалежності України, Білорусі та Росії у межах «Русского мира». Він зазначив, що «Русский мир» охоплює не лише країни, але й громади та спільноти людей, що пов'язують свою ідентичність з російською цивілізаційною традицією. Ця традиція ґрунтується на спільній системі базових цінностей. У 2011 році патріарх представив проект програми «Базисні цінності – основа загальнонаціональної ідентичності». В основу системи базових цінностей була покладена тріада «віра – Батьківщина – свобода» [7]. На думку патріарха, пастирська місія Російської православної церкви охоплює увесь світ. Усі країни пов'язані з російською цивілізацією мають не боятися втратити самостійність, а використовувати цей безцінний ресурс у глобальному світі.

Виступ патріарха Кирила спричинив жваву дискусію між його прихильниками та противниками. Дискусія стосувалась питання співвідношення вселенського та національного й відповідності концепції «Русский мир» вченню православної церкви. На думку прихильників патріарха Кирила (Т. Борозенець, В. Волковський прот. Д. Мартишин, прот. Андрій (Новіков) ця концепція дозволяє реалізувати на практиці традицію «Святої Русі» та цілком відповідає православної церковній традиції [2; 6]. А. Колодний, П. Павленко, Ю. Чорноморець та ін. звинувачують патріарха Кирила у ересі філетизму, запереченні вселенського характеру православної віри, посяганні на самостійність України, її власну національну та культурну ідентичність [17; 27; 28; 35; 36].

Доказами зазначених побоювань загрози національній ідентичності України стали зміни у позиції Російської православної церкви, які припали на 2013–2014 роки. У 2013 році патріарх Кирил під час виступу на відкритті XVII Всесвітнього російського народного собору наголосив, що Росія є унікальною та самостійною цивілізацією, яка дорівнює цивілізаціям Заходу, Індії та Китаю. Він також зазначив, що розуміє Росію як синонім Русі, тобто

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

культурне багатонаціональне утворення, яке у конкретних історичних та географічних вимірах пов'язано з Давньою Руссю. Зважаючи на те, що на території історичної Русі сьогодні існують окремі самостійні держави, патріарх змушений пов'язати російську цивілізацію лише з Російською Федерацією. Проте у майбутньому існує можливість відновлення великого цивілізаційного простору у межах усєї історичної Русі. «Росія – це країна-цивілізація, зі своїм власним набором цінностей, своїми закономірностями суспільного розвитку, своєю моделлю соціуму і держави, своєю системою історичних і духовних координат» [32]. Кожна цивілізація, на думку патріарха Кирила, повинна щось запропонувати світу. Для російської цивілізації таким здобутком постає ідея солідарності, яка втілюється у досвіді справедливих та мирних міжнаціональних відносин. Таким чином прагнення до солідарності визначає увесь історичний шлях Росії, пов'язує між собою епохи. Можливість реалізації солідарних цінностей пов'язана з духовним суверенітетом Росії, котрий дозволяє російській цивілізації стати унікальною [32].

Намагання довести унікальність російської цивілізації, безперервність її розвитку від часів Середньовіччя до сьогодення зумовлює актуалізацію ідеологем минулого. Зокрема, спостерігається актуалізація ідеологеми «Москва – Третій Рим», котра має важливе значення для оформлення духовного суверенітету російської православної цивілізації. Це дозволяє прослідкувати зв'язок між зазначеною ідеологемою та концепцією патріарха Кирила «Русский мир».

На думку В. В. Шевченка, найприкметнішими ознаками російської православної цивілізації є: 1) ідея «збирання руських земель», духовно-ідеологічне обґрунтування якої включає цілий комплекс імперських узасаднених та настійно культивованих положень; 2) сакралізація держави на чолі з монархом, який постає носієм вищих цінностей; 3) православ'я як єдине істинне віровчення; 4) теорія «Третього Риму», згідно з якою Москва залишається єдиним довічним охоронцем християнського благочестя;

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

5) симфонія світської та церковної влади, яка має якомога ефективніше втілювати імперські ідеологеми, які знайдуть своє завершення у формулі графа Уварова: «Православ'я – самодержавство – народність» і фактично стануть засадничими принципами русифікаторської політики російського самодержавства; 6) соборноправність, релігійною домінантою якої виступало освячення православної давнини, її віросповідної первинності та неушкодженості [36, с. 34-35]. Таким чином початки російської православної цивілізації варто шукати у XV ст., коли відбувається повалення татарського панування та проголошення автокефалії Російської православної церкви. Ці події зумовили необхідність окреслення взаємовідносин між світською та церковною владою. Зокрема, московський князь мав суттєво підвищити свій міжнародний авторитет, аби зрівнятись у права з правителями ханатів (Кримське, Астраханське, Казанське), що виникли на території Золотої Орди. Російська православна церква ж потребувала врегулювання взаємовідносин з Вселенською патріархією, адже проголошення автокефалії відбулося без згоди Церкви-матері. Окрім того князь та митрополит мали налагодити систему взаємовідносин між собою. Відповіддю на ці обставини і постає ідеологема «Москва – Третій Рим». Вона надає підстави РПЦ у 1589 році отримати статус патріархії. Окрім того Московська держава проголошується останнім християнським царством у якому відповідальність за підданих та церкву покладається на князя. Церква підкоряється державі візантійська симфонія світської та церковної влади швидко трансформується у самодержавну модель управління державою, за якої сакралізується особа монарха.

Враховуючи зазначені обставини можна прослідкувати взаємозв'язок між ідеологемою «Москва – Третій Рим» та концепцією РПЦ «Русский мир».

На думку О. Сагана, месійну теорію «Третього Риму» та концепцію «Русский мир» еднає віра у порятунок світу [29, с. 89]. Зокрема, у своєму виступі на III Асамблеї фонду «Русский мир» патріарх Кирил заявив: «Нам необхідно і далі ясно усвідомлювати унікальність руського способу

М. Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

проживання та відтворювати його не лише в країнах з домінуючою руською культурою, але свідчити про нього далеко за їх межами, особливо в умовах духовної, моральної кризи сучасної людської цивілізації» [5].

О. Саган вважає, що ідея про порятунок світу є важливішою за ідею лише своєї власної унікальної російської православної цивілізації. Вона дозволяє «Русському миру» отримати вселенське значення. Кінцеву мету реалізації проекту «Русский мир» патріарх Кирил вбачає у побудові кращого майбутнього для великого багатонаціонального об'єднання, що живе у мирі з собою та рештою світу [4]. Поширення концепції «Русского мира», на думку О. Сагана, відбувається за допомогою верифікацій теорії «Третього Риму»: «колиска трьох братніх народів», «слов'янська єдність», «цивілізаційне оформлення» російським народом своїх сусідів [29, с. 96]. Зазначене пояснення є досить сумнівним, адже зазначені ідеологеми формувались у різний час та мали виконувати інші ідеологічні завдання ніж теорія «Третього Риму». Зокрема, К. Леонтьєв наголошував на неможливості реалізації ідеї слов'янської єдності через різні віросповідання східних, західних і південних слов'ян. Досягнення панування Росії шляхом об'єднання слов'ян немає нічого спільного з ідеєю збереження чистоти віри у останньому християнському царстві [9]. Ідеологема «колиска трьох братніх народів» спрямована на вирішення питання стосовно належності спадщини Київської Русі сучасним державам – Білорусі, Російській Федерації, Україні. Вона визнає, що здобутки давньоруської державності та культури належать усім народам Київської Русі. Це дозволяє Російській Федерації проголошувати тисячолітню історію власної державності, а через «Володимирове хрещення» обґрунтовувати РПЦ власне місце та роль у православному світі.

Ідея «цивілізаційного оформлення» російським народом своїх сусідів (нав'язування російської культури, мови та православної віри) стосується місця і ролі російської цивілізації у сучасному світі. Для України ця ідея постає викликом для оформлення власної цивілізаційної ідентичності. З точки зору

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

російських політичних та церковних діячів Україна безпосередньо належить до російської цивілізації. У патріарха Кирила Україна взагалі формує її ядро. Для С.Гантінгтона Україна є розколотою цивілізацією, адже через її землі проходить кордон між західною та православною цивілізаціями [33]. Українські ж дослідники М.Михальченко, Ю.Павленко обґрунтовують окремішність української цивілізації від російської і таким чином заперечують вищість останньої [15; 22]. Як зазначає М.Козловець, різниця між українцями та росіянами полягає, зокрема, у тому як вони оцінюють «Володимирове хрещення». Для українців це є європейський вибір, а для росіян – спільнослов'янський [16, с. 131]. Саме тому для України є важливим повернення до Європи, відновлення зв'язку з західною цивілізацією. Для Росії важливим є утвердження власної унікальності та свого особливого історичного шляху розвитку.

Ідеологема «Москва – Третій Рим» в свою чергу не переймається проблемою визначення ідентифікаційних критеріїв стосовно російської православної цивілізації. Для неї головним завданням постає утримання останнього православного царства, яке зберігає чистоту віри та рятує світ від Антихриста. Таким чином, не можна встановити безпосередній зв'язок між ідеологемою «Москва – Третій Рим» та ідеєю «цивілізаційного оформлення» російським народом своїх сусідів. Таким чином, спроба О.Сагана об'єднати в одне ціле ідеологічні конструкції періодів Московського царства, Радянського Союзу та сучасної Російської Федерації спотворює зміст ідеологеми «Москва – Третій Рим».

П.Павленко переконаний, що ідеологему «Москва – Третій Рим» та концепцію патріарха Кирила «Русский мир» еднає візантійська ідея симфонії світської та церковної влади, яка забезпечить побудову сильної держави з одноосібним правителем на чолі [28, с. 99].

На думку С.Здіорука, «Русский мир» початку ХХІ ст. має ті самі складові, що й імперська ідеологія ХІХ ст., котра базувалася на православ'ї,

М. Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

самодержавстві та народності. «Народність» трансформувалась в «російську мову та культуру», а «самодержавство» – в «спільну історичну пам'ять». Православ'я не використовується в офіційній риторичній концепції російського керівництва через наявність потужної мусульманської громади [14, с. 118]. Таке тлумачення концепції «Русского мира» дозволяє наголосити на спадковості ідеології Московської держави. Для Московського періоду важливим завданням є легітимація влади. С. Здіорук зазначає, що важливу роль у цьому процесі відіграє саме ідеологема «Москва – Третій Рим». Вона пов'язує можливість здійснення есхатологічної духовної місії Росії з державною владою, котра стає богообраною [14, с. 115]. Отже, самодержавна традиція та практика сакралізації правителя постають тією ланкою, яка єднає концепцію «Русский мир» та ідеологему «Москва – Третій Рим».

А. Колодний наголошує на тому, що ідея «Третього Риму» потребує від Росії розбудови певного наднаціонального універсального проекту, котрий міг би бути поширений на інших. Це суперечить основним положенням концепції патріарха Кирила «Русский мир», адже вона навпаки намагається об'єднати усіх у межах національного російського проекту [17, с. 61]. Таким чином, спостерігається апелювання до ідеологеми «Москва – Третій Рим» у мовному дискурсі, проте відсутні спроби практично реалізувати її зміст.

На переконання Ю. П. Чорноморця існує безпосередній зв'язок між ідеологемою «Москва – Третій Рим» та концепцією «Русский мир». Цей зв'язок полягає у наслідуванні особливого варіанту московського християнства. Для московського християнства характерним є сприйняття Євангелія та євхаристії як зовнішніх форм, а національне та місцеве розглядати як зміст та смисл самого християнства. Таким чином, цінності постають лише зовнішньою формою і поступово втрачають свою значимість, залишається лише їх видимість. Суттю ж стає обожествління національного. Поклоніння відбувається не Богу, а «народу-богоносцю». Потім замість народу цінністю стає життєвий простір і влада над ним. Саме це і є «Русский мир». Таким

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

чином, московське православ'я стає християнством за формою та язичництвом за змістом. Московська ідея – це національні, а часом і племінні цінності за змістом та імперсько-універсальна культура за формою [35, с. 330-331].

Загалом, на думку Ю. П. Чорноморця, сама ідея «Третього Риму» є абсурдною, адже середньовічна свідомість передбачала лише «Другий», тобто «Новий Рим». Москва претендує стати зовсім іншим «Римом». Саме тому Московська держава не сприймає культурну традицію Заходу, а намагається відшукувати власний, відмінний від загальнолюдського, зміст. Цей зміст є національним, місцевим.

Отже, серед українських науковців існує однаковість стосовно наявності взаємозв'язку між ідеологемою «Москва – Третій Рим» та концепцією РПЦ «Русский мир». Різниця полягає лише у ступені відображення середньовічного вчення у сучасному ідеологічному концепті. Ідеологема «Москва – Третій Рим» першочергово була орієнтована Філофеем на порятунок світу від приходу Антихриста. Москва передусім сприймалася як останнє християнське царство, як останній «Рим». Саме тому головним завданням постає збереження чистоти віри, яке і передбачає об'єднання зусиль держави та церкви. «Симфонія» – це необхідність в умовах очікування есхатологічної катастрофи. Цілком ймовірно необхідність збереження чистоти віри обумовлювала розрив контактів із західними та східними християнами, котрі відступили від зазначеного канону. Правильна віра ставала духовною основою населення Московської держави. Поступово оформлювався національний варіант месіанізму, який пов'язувався зі святістю рідної землі та її традиційним суспільним устроєм. Таким чином віра у порятунок світу, національний варіант месіанізму, «симфонія» трансформована у самодержавну модель управління як найбільш прийнятну форму легітимації влади та прагнення до постійної експансії є взаємопов'язаними елементами, які постають результатами практичного втілення ідеологеми «Москва – Третій Рим». Відповідно звернення уваги лише

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

на один з перелічених компонентів призводить до спрощення розуміння впливу цієї ідеологеми на концепцію РПЦ «Русский мир».

Патріарх переконаний, що сучасний глобалізований світ знаходиться у моральній кризі. Він наголошує на необхідності порятунку світу через повернення до традиційних цінностей, зокрема, відновлення інституту сім'ї, відносин між чоловіком та жінкою у відповідності до заповідей Божих. Носієм традиційних цінностей, які мають бути донесенні до різних народів та культур є російський народ, котрий зберігає ідеали суспільного розвитку, найбільш прийнятні моделі взаємин між державою та церквою та між народами. Таким чином національний варіант суспільного розвитку проголошується універсальним, відбувається відновлення месіанського спрямування російської історіософії. Реалізація «Русского мира» неможлива без співпраці державної та церковної влади. Патріарх неодноразова заявляв про особливу роль президента Російської Федерації у реалізації зазначеної концепції. Першочергово концепція «Русского мира» мала утвердити особливу роль РПЦ на пострадянському просторі, а на території Росії зрівняти патріарха з президентом. Проте церква не лише не відстояла власну самостійність та винятковість перед державою, але й перетворилась на найбільш дієвий механізм реалізації політики «м'якої сили» у зовнішній діяльності Російської Федерації. Таким чином наявна ситуація у Російській православній церкві нагадує період правління патріарха Нікона, за часів якого ідеологема «Москва – Третій Рим» втратила статус офіційної ідеології та стала надбанням старовірів. Також варто відзначити постійне прагнення до експансії з боку РПЦ. Намагання охопити своєю канонічною територією пострадянський простір (Росія, Білорусь, Україна, Молдова, Казахстан), вирішити на свою користь питання з православною діаспорою в різних країнах світу. Таким чином, простежується безпосередня схожість в основних компонентах між ідеологемою «Москва – Третій Рим» та концепцією РПЦ «Русский мир». Проте механізми їх реалізації є відмінними. Нині складно передбачити практичні

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

наслідки реалізації концепції патріарха Кирила в умовах секуляризованої російської держави та за умов збереження незалежності країн колишнього Радянського Союзу.

Таким чином, аналіз концепції РПЦ «Русский мир» дозволяє сформулювати наступні висновки. По-перше, ця концепція є результатом тривалої роботи Російської православної церкви стосовно розробки власного цивілізаційного проекту. Розуміння унікальності російської православної цивілізації пов'язано з переконанням щодо духовної переваги над іншими конфесіями та релігіями. Утвердженню цього переконання сприяла власна соціальна концепція окреслена у «Основах соціальної концепції Російської православної церкви» та «Основах вчення Російської православної церкви про гідність, свободу та права людини». У цих документах Російська православна церква намагається відмежувати себе від інших релігій, відкинути релігійний плюралізм сучасного світу та секулярний характер держави. В основу життя громадян Російської Федерації має бути покладено набір традиційних цінностей.

По-друге, спроба утвердити та захистити традиціоналізм російського суспільства призводить до утвердження зверхності стосовно інших народів та релігій. Окрім того, необхідність дотримання традиції призводить до її освячення. Таким чином, у концепції патріарха Кирила «Русский мир» відбувається підпорядкування християнського віровчення національним інтересам та потребам. «Руськість» покладена в основу ідентифікації православного населення «Русского мира».

По-третє, «Русский мир» сприймається патріархом Кирилом, передусім, як геополітичний проект, котрий має постати новим світовим центром. Він повинен сприяти інтеграції народів на території колишньої «історичної Русі». Підставами для об'єднання народів є православна віра, російська мова і культура, спільна історична пам'ять та спільні погляди на суспільний розвиток [8, с. 38]. Ці підстави дозволяють створити власний самобутній

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

цивілізаційний, наднаціональний проект. Таким чином, на підставі російської національної ідентичності патріарх сподівається оформити нову геополітичну та цивілізаційну ідентифікацію. Це зумовлює значну критику концепції РПЦ «Русский мир» у країнах колишнього Радянського Союзу, зокрема, в Україні.

По-четверте, концепція патріарха залишає відкритим питання про співвідношення світської та церковної влади, відділення Церкви від держави. Українські дослідники переважно концентрують увагу на загрозах, які несе концепція «Русский мир» українській національній ідентичності та релігійній свободі в Україні [10]. У цьому контексті спостерігається ототожнення «Русского мира» з ідеологемою «Москва – Третій Рим» як втіленням російського месіанства та експансійної політики Росії. Проте, поза увагою лишається спроба Кирила встановити «симфонію» світської та церковної влади, довести що духовна влада Російської православної церкви не поступається владі керівництва Російської Федерації. Таким чином, у діях патріарха Кирила можна вбачати спробу втілення політики патріарха Нікона. Невдача Нікона призвела до розколу в Російській православній церкві та відмови офіційної влади від ідеологеми «Москва – Третій Рим». Саме тому, ідея Філофея про необхідність впровадження «симфонії» у державно-церковних відносинах як запорука існування християнського царства, що рятує світ від Антихриста, потребує подальшого вивчення у процесі дослідження концепції Російської православної церкви «Русский мир».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко Ю. Теорія III Риму в Московській Православній церкві після останньої війни / Юрій Бойко. – Париж, 1957. – 30 с.
2. Борозенец Т. Богословские основания Русского мира [Электронный ресурс] / Т. Борозенец. – Режим доступа : <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovyya/7123-bogoslovskie-osnovaniya-russkogo-mira.html>

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

3. Василенко-Полонська Н. Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX сторіч / Н. Василенко-Полонська. – Мюнхен : Церковно–археографічна комісія апостольського візитатора для українців у Західній Європі, 1951. – 48 с.

4. Виступ Патріарха Московського Кіріла 3.11.2010 на відкритті IV Асамблеї Русского міра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1310954.html>

5. Виступ Святішого Патріарха Кирила на урочистому відкритті III Асамблеї фонду «Руський світ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/2495-vistup-patriarха-kirila-na-vidkritti-asambleyi.html>

6. Волковский В. Русский мир и Святая Русь : новелла патриарха или протяженность традиции? [Электронный ресурс] / В. Волковский. – Режим доступу : http://theology.in.ua/article_print.php?_lang=ua&id=35501&name

7. Выступление Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла на открытии XV Всемирного Русского Народного Собора – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/1495312.html>

8. Галіченко М. В. Концепція «Руський світ» як виклик українській державності / М. В. Галіченко. // Гуманітарний корпус : [зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Вип. 3. – 2014. – С. 37–38.

9. Галіченко М. В. Рецепція ідеологеми «Москва – третій Рим» у науковій спадщині К. М. Леонтьєва / М. В. Галіченко. // Сучасна наука : теорія і практика (м. Дніпропетровськ, 29-31 серпня 2012 року). Матеріали II Всеукр. наук.-практ. заочної конф. : Зб. тез доповідей. – Дніпропетровськ : «Сору Art», 2012. – С. 104 – 106.

10. Галіченко М. В. Україна та «Русский мир» / М. В. Галіченко. // Україна : поступ у майбутнє. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

25-річчю Незалежності України [Тези доповідей та виступів] / Відп. ред. Волобуєва С. В. – К. : НТУ, 2016. – С. 38–39.

11. Дебенко В. З. Зародження імперської ідеї в Московській державі XV – XVI ст. / В. З. Дебенко. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 153 с.

12. Доповідь Митрополита Володимира на Архієрейському Соборі Руської ПЦ (Москва, червень 2008) [Електронний ресурс] – Режим доступу : orthodox.org.ua/uk/slovo_do_chitachiv/2008/06/25/3165.html

13. Єпископ Переяслав-Хмельницький Александр (Драбинко). Киев – Новый Иерусалим. Доклад на IX Междунар. Успенских Чтениях «Память и надежда : горизонты осмысления и пути осознания», Киево-Печерская Лавра, 27. 09. 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://orthodox.org.ua/uk/node/5683>

14. Здіорук С. Гуманітарно-політична експансія Росії на українських теренах / С. Здіорук. // «Русский мир» Кирила не для України. Зб. наук. статей. – 2014. – С. 115–124.

15. Идентичности и ценности в эпоху глобализации / под. ред. Ю. Н. Пахомова и Ю. В. Павленка. – К. : Наукова думка, 2013. – 602 с.

16. Козловець М. «Русский мир» як ідеологема сучасної російської ідентичності : український контекст / М. Козловець. // «Русский мир» Кирила не для України. Зб. наук. статей. – 2014. – С. 124–133.

17. Колодний А. Патріарх Кирило – ідеолог і конструктор нинішнього стану Православ'я України / А. Колодний. // «Русский мир» Кирила не для України. Зб. наук. статей. – 2014. – С. 60–63.

18. Красиков А. «Три Рима» в третьем тысячелетии / А. Красиков. // Современная Европа – 2007. – № 1. – С. 102–116.

19. Крюков А. Імперська ідея в Московській державі наприкінці XV – XVI століть : ідеологія, політика, практика / А. Крюков, В. Дебенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 76 с.

20. Мельник О. «Перший і Третій Рим» в контексті ідеології «Русского мира» і верифікації сучасного Ватикану / О. Мельник. // Україна-Ватикан : християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Наук. зб. / За ред. Л. Филипович та П. Яроцького. – К. : УАР, 2015. – С. 311–319.

21. Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан). Пам'ять про Новий Єрусалим : київська традиція. Слово про Київ на відкритті IX Міжнарод. Успенських Читань «Пам'ять і надія : горизонти осмислення та шляхи усвідомлення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/article/pamyat-pro-novii-%D1%94rusalim-ki%D1%97vska-tradits%D1%96ya>

22. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

23. Мірчук І. Історично-ідеологічні основи теорії III Риму / І. Мірчук. – Мюнхен : Церковно-археографічна комісія апостольського візитатора для українців у Західній Європі, 1954. – 64 с.

24. Оглоблин О. Московська Теорія III Риму в XVI–XVII стол. / О. Оглоблин. – Мюнхен : Церковно-археографічна комісія апостольського візитатора для українців у Західній Європі, 1951. – 56 с.

25. Определение освященного Архиерейского Собора Русской православной церкви (Москва, 24–29 июня 2008 года) «О единстве Церкви» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.patriarchia.ru/db/text/428916.html>

26. Основы социальной концепции Русской православной церкви. Архиерейский собор 2000 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.radost-brest.com/libruary/poleznoe/osnovi_socialnoi_konceptii.pdf

М.Галіченко. Втілення ідеології "Москва-Третій Рим" у концепції "Русский мир"...

27. Павленко П. «Русский мир» 2014 року : від «любові» патріарха Кирила до агресії Путіна / П. Павленко. // Українське релігієзнавство. – 2014. – № 71 – 72. – С. 177–189.

28. Павленко П. «Русский мир» як російсько-православний проект глобалізації пострадянського простору / П. Павленко. // «Русский мир» Кирила не для України. Зб. наук. статей. – 2014. – С. 97–105.

29. Саган О. Московська патріархія як офіційний провідник ідеології «русского мира» / О. Саган. // «Русский мир» Кирила не для України. Зб. наук. статей. – 2014. – С. 89–96.

30. Саган О. Православна ідеологія : нові аспекти ХХІ століття / О. Саган. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – С. 138–145.

31. Самардак М. М. Доктрина «Третього Риму» на тлі московсько-російської соціокультурної реальності / М. М. Самардак. // Вісник ЖДУ ім. І. Франка. – 2004. – № 18. – С. 59–63.

32. Слово Святейшого Патріарха Кирилла на XVII Всемирном Русском Народном Соборе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.patriarchia.ru/db/text/3334783>

33. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2006. – 261 с.

34. Чорноморець Ю. П. Київська ідея в сучасному релігійно-культурному дискурсі / Ю. П. Чорноморець. // Гуманітарний корпус : [зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Вип. 3. – 2014. – С. 328–332.

35. Чорноморець Ю. П. Християнський консерватизм Патріарха Варфоломея і фундаменталізм Патріарха Кирилла : суттєві противореччя і угрози для майбутнього [Електронний ресурс] / Ю. П. Чорноморець. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40214/

36. Шевченко В. Московсько-православна цивілізація та її сліди в Україні / В. Шевченко. // «Русский мир» Кирила не для України. Зб. наук. статей. – 2014. – С. 31–49.

В статье исследуется взаимосвязь идеологемы «Москва – Третий Рим» и концепции «Русский мир» Русской православной церкви. Концепция «Русский мир» является попыткой Русской православной церкви разработать собственный геополитический и цивилизационный проект, основанный на ценностях традиционного общества. Он предполагает распространение русского языка и культуры, общей исторической памяти. Концепция «Русский мир» является угрозой украинской государственности.

Ключевые слова: идеологема, мессианизм, «Москва – Третий Рим», «Русский мир», церковь, цивилизация.

This paper examines the relationship between ideologeme «Moscow – Third Rome» and the concept of «Russian World» of the Russian Orthodox Church. The concept of «Russian World» appears attempt the Russian Orthodox Church to develop its own geopolitical and civilizational project. It is based on the conviction of the uniqueness of the Russian Orthodox civilization that has spiritual superiority over other faiths and religions. «Russian World» affirms traditional values of society. The Christian faith is subject to national interests and needs. This includes distribution of Russian language and culture and common historical memory. Russian identity is compulsory for Orthodox believers. Ideologemu «Moscow – Third Rome» and the concept of «Russian World» unites messianism and desire for expansion, the need to establish an alliance between the state and the church. The difference is that ideologeme «Moscow – Third Rome» requires approval Orthodox kingdom, and the concept of «Russian World» aims to create unity of peoples and countries have different forms of government. The concept of «Russian World» is a threat to Ukrainian statehood.

Key words: ideologeme, messianism, «Moscow – the Third Rome», «Russian world», church, civilization.